

ՄՈՑԻՈՂՈԳԻԱ

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՄ ԿԱՆԱՆՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ԱՌԱՋՆԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԳՈՀԱՐ ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ, ՄԻՐԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՄՅԱՆ

Կանայք աշխարհի բնակչության կեսից ավելին են, սակայն շատ փոքր դեր ունեն քաղաքական գործընթացներում: Դա պայմանավորված է կառուցվածքային, գործառական և սոցիալ-հոգեբանական մի շարք գործոններով, որոնք, իհարկե, տարբեր մշակույթներում և երկրներում տարբեր են: Ֆեմինիստ քաղաքագետների կարծիքով՝ հիմնական խնդիրը, որքան էլ հակասական թվա, հենց քաղաքականության և ազատական ժողովրդավարության առանձնահատկությունն է:

Ըստ ֆեմինիստ քաղաքագետ Նենսի Հիրսչմանի՝ լիբերալիզմը հիմնականում անձի ես-ն է տղամարդու ինքնության տեսանկյունից, որն անտեսում է կանանց իրավունքները: Լիբերալիզմի ֆեմինիստական քննադատության հիմնական սկզբունքներից է նաև հանրայինի ու անձնականի տարբերակումը, որտեղ հանրայինն ասոցացվում է միայն առնականությանը, իսկ անձնականը՝ կանացիությանը: Ինչպես նշում է Էրիկա Թակերը, «այն հանրային տարածքում, որտեղից կանայք դուրս են մղված, տղամարդիկ են սահմանում հանրային ու անձնային իշխանության կանոնները: Դարեր շարունակ կանայք բռնի ուժով և զանազան օրենքներով զրկված են եղել հանրային կյանքում իրենց դերը, հետևաբար և քաղաքականության մեջ որևէ խոսք ունենալուց»¹:

Ֆարգանա Բարին «Կանանց քաղաքական մասնակցությունը. խնդիրներ և մարտահրավերներ»² հաշվետվության մեջ առանձնացնում է կանանց քաղաքական մասնակցությունը սահմանափակող հետևյալ գործոնները.

- Գաղափարական, երբ հայրիշխանության հասարակարգում ձևավորված գենդերային հարաբերություններում կանայք միշտ կատարել են երկրորդական դեր և դուրս են մնացել հանրային կյանքից:

¹ **Tucker E.**, Feminist Political Theory: entry in Michael Gibbons (Ed.), The Encyclopedia of Political Thought, Cal Poly Pomona University, The Encyclopedia of Political Thought, 15 SEP 2014, DOI: 10.1002/9781118474396.wbept0362, https://www.academia.edu/2650005/Feminist_Political_Theory_entry_in_Michael_Gibbons_Ed_The_Encyclopedia_of_Political_Thoht

² Տե՛ս **Bari F.** Women's Political Participation: Issues and Challenges (report), UN Division for the Advancement of Women, 2005:

- Քաղաքական, երբ տղամարդկանց կողմից ղեկավարվող կուսակցությունները, քաղաքական կազմակերպությունների մշակույթը և հայրիշխանական արժեքներն ու նորմերը սահմանափակում են կանանց մասնակցությունը քաղաքականությանը:

- Սոցիալ-մշակութային, որոնք դրսևորվում են խստորեն տարբերակող գենդերային սոցիալականացման, գենդերային դերերի մասին կարծրացած պատկերացումներում, կանացիության և առնականության հայեցակարգերի վերաբերյալ առասպելներում և կարծրատիպերում: Տարբեր մշակույթներում տարբեր ձևով դրսևորվող այս նորմերի և կարծրատիպերի ամբողջությունը թույլ չի տալիս կանանց լիիրավ մասնակցություն ունենալ թե՛ հասարակական-քաղաքական կյանքում, թե՛ աշխատաշուկայում: Գենդերային դերերի վերաբերյալ սոցիալ-մշակութային նորմերը և արժեքները շատ տարբեր են՝ սկսած կնոջ առաջնորդության մասին բացասական պատկերացումներից մինչև նրանից ակնկալվող բազմաթիվ պարտականություններ, որոնք օբյեկտիվորեն սահմանափակում են կանանց տնտեսական և քաղաքական ակտիվությունը:

- Տնտեսական. կանանց շրջանում տնտեսական կապիտալի սակավությունը արդի քաղաքականության բարձր առևտրայնացվածության (կոմերցիալացվածության) համատեքստում կանանց քաղաքական մասնակցության բավականին մեծ խոչընդոտ է:

- Սոցիալական փոքր կապիտալ, ըստ որի՝ ամբողջ աշխարհում կանայք զիջում են տղամարդկանց սոցիալական ցանցերում ներգրավվածության, սոցիալական «կարևոր» կապեր ստեղծելու ու պահպանելու հմտություններ ունենալու չափանիշներով:

Այլ գործոնների շարքում կարելի է առանձնացնել նաև քաղաքականության ընդհանուր առմամբ տղամարդկային (մասկուլին) մոդելը, քաղաքականության և ընդհանրապես առաջնորդության մեջ կանանց մասնագիտական առաջընթացին նպաստող ուսումնական ծրագրերի սակավությունը, ինչպես նաև ընտրական համակարգի առանձնահատկությունները, որոնք շատ երկրներում գենդերային տեսանկյունից բացարձակորեն զգայուն չեն:

Հարկ է նշել նաև, որ այս գործոններից շատերը սերտորեն փոխկապակցված են:

Ժամանակակից աշխարհում կանանց ներգրավվածությունը աշխատաշուկայում՝ որպես միջին և բարձր օղակի ղեկավարներ, դառնում է տնտեսությունների զարգացման կարևորագույն և անհրաժեշտ միջոցառումներից մեկը: Կանանց՝ որպես ղեկավարներ ներգրավվելը, նպաստում է ոչ միայն շահույթի ավելացմանը, այլ նաև առաջնորդական նոր մշակույթի ներդրմանը: Հայաստանում, սակայն, կանայք շարունակում են հիմնականում զբաղեցնել ցածր և միջին վարձատրությամբ աշխատատեղեր:

Համաձայն Ասիական զարգացման բանկի տվյալների³ Հայաստանի աշխատաշուկան ցուցաբերում է ուղղահայաց խտրություն, որի պատճառով բարձր պաշտոններում կանայք քիչ են ներկայացված (կամ ընդհանրապես բացակայում են): Այսպես, որոշակի զբաղվածություն ունեցող բնակչության միայն 9.4 %-ն է գրավում ղեկավար պաշտոններ, իսկ դրանց մեծ մասը տղամարդիկ են (67.8 %)⁴: 2013 թվականին բիզնեսում կանայք զբաղեցրել են բարձր պաշտոնների ընդամենը 23 %-ը: Մինչդեռ 2012 թվականին այդ ցուցանիշը 27 % էր: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կանայք բարձր պաշտոններ են զբաղեցնում հիմնականում մարդկային ռեսուրսների (27 %) կամ ֆինանսական (25 %) կառավարման ոլորտներում: Նշված պրակտիկան պահպանվել է դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջանից⁵: 2012 թվականին բիզնեսների միայն 9 %-ն են ղեկավարել կանայք:

Վերջին տասնամյակում մի շարք հայտնի կառույցների (Համաշխարհային բանկ, Գլոբալ տնտեսական ֆորում) իրականացրած բազմաթիվ հետազոտություններ վկայում են, որ ժողովրդագրական փոփոխությունները, ազգաբնակչության ծերացումը տնտեսության մեջ կանանց ակտիվ ներգրավման հնարավորություններ են ստեղծել (այդ թվում՝ բարձր օղակներում որոշումներ կայացնողների մակարդակով), ինչը տնտեսության զարգացմանն ուղղված ամենաիրատեսական լուծումներից մեկն է⁶:

Բոստոնի խորհրդատվական խմբի իրականացրած հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ մինչև 2028 թ. կանանց բաժին է ընկնելու սպառման 2/3-ը: Կանանց եկամտի ավելացումը դրական ազդեցություն է ունենալու ամբողջ տնտեսության վրա, որովհետև նրանք ավելի շատ ներդրումներ են անում սննդի, առողջապահական համակարգի, իրենց և իրենց երեխաների կրթության ոլորտում⁷:

Այսպես, ըստ Համաշխարհային բանկի տվյալների՝ այնպիսի երկրների փորձը, ինչպիսիք են՝ Բրազիլիան, Չինաստանը, Հնդկաստանը, Հարավային Աֆրիկան և Միացյալ Թագավորությունը, ցույց է տալիս, որ երբ կանայք ավելի շատ գումար են վաստակում, նրանց երեխաները ավելի լավ են սնվում և ավելի լավ կրթություն են ստանում⁸:

ՄԱԿ-ի հաշվարկները ցույց են տալիս, որ եթե կանանց համար

³ Տե՛ս Armenia County Gender Assessment, Asian Development Bank (ADB), July 2015, <http://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/162152/arm-country-gender-assessment.pdf>

⁴ Տե՛ս Armenia: MDG National Progress Report, 2010:

⁵ Տե՛ս ADB Country Gender Assessment, 2015 – referring to Panorama.am. 2012. Just Over One in Three Senior Management Positions in Businesses Surveyed in Armenia Are Held by Women—Grant Thornton. 13 March. <http://www.panorama.am/en/society/2012/03/13/women/>

⁶ Տե՛ս **Varveer M.** (2012) Women as Economic Drivers, AARP International, The Journal, <http://journal.aarpinternational.org/a/b/2012/02/Women-as-Economic-Drivers>

⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

⁸ Տե՛ս **Revenga A., Shetty S.** (2012) Empowering Women in Smart Economics, FINANCE & DEVELOPMENT, March, Vol. 49, № 1, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2012/03/revenga.htm>

արտադրական միջոցները լինեին նույնքան հասանելի, որքան տղամարդկանց դեպքում է, ապա կանանց ֆերմերային տնտեսություններից ստացված շահույթը կավելանար 20-30 %-ով, որը իր հերթին զարգացող երկրներում կնպաստեր գյուղատնտեսական արտադրանքի մեծացմանը 2-4 %-ով և 12-17 %-ով կկրճատեր սովից տառապող մարդկանց թիվը, որն աշխարհում կազմում է մոտ 150 միլիոն մարդ⁹:

Վերջին տարիներին բազմաթիվ ձեռնարկություններում ու կորպորացիաներում իրականացվել են ղեկավար պաշտոններում կանանց ներգրավվածության և այդ կազմակերպությունների ստացած շահույթի միջև համեմատական վերլուծական հետազոտություններ: Պարզվել է, որ այն կազմակերպությունները, որոնց սնօրենների խորհրդում մյուսների համեմատ ընդգրկված են ավելի շատ կանայք, 66 %-ով գերազանցել են ներդրված կապիտալի վերադարձը¹⁰:

Հետազոտողներ Ամի Ալեքսանդերը և Քրիստիան Վելզելը, դիտարկելով գենդերային հավասարության հիմնախնդիրը, առաջարկում են այն վերլուծել չորս հիմնական տեսանկյունից

1. տնտեսական արդիականացում,
2. մշակութային այնպիսի փոխակերպումներ, որոնք հասարակության մեջ սերմանում են հավասարապաշտ (էգալիտար) դիրքորոշումներ,
3. ըստ տվյալ հասարակությունում կանանց շարժման պատմական ակունքների և գենդերային հավասարության մասին սոցիալ-պատմական համատեքստի,
4. ինստիտուցիոնալ դիզայն, որը կարևորում է ամբողջ քաղաքական մշակույթի կառուցվածքը և դրանում կանանց դերը¹¹:

Նրանք գուզահեռաբար առանձնացնում են գենդերային հավասարության չորս մակարդակներ.¹²

• գենդերային հավասարությունը այնպիսի հիմնարար իրավունքներում, ինչպիսիք են՝ կյանքի որակը, կյանքի տևողությունը, կրթությունը և այլն,

- կանանց ակտիվացումը քաղաքացիական հասարակությունում,
- կանանց ներկայացվածությունը ղեկավար պաշտոններում, և գենդերային հավասարությունը վարձատրության պարագայում,
- կանանց քաղաքական հզորացումը և հավասար ներկայացվածությունը քաղաքականության մեջ:

Կարևոր հարց է, թե ինչպես է հնարավոր կտրուկ անցումը տնտեսականից դեպի քաղաքական հզորացում: Տեսական գրականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կանանց քաղաքական մասնակցու-

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁰ Տե՛ս **Varveer M.**, նշվ. աշխ.:

¹¹ Տե՛ս **A. C. Alexander, Ch. Welzel (2007)** Empowering women: four theories tested on four different aspects of gender equality, Paper presented at the Midwest political science association, Chicago:

¹² Տե՛ս նույն տեղը:

յան վրա ազդող գործոնների վերաբերյալ տեղեկատվությունը բավականին հակասական է: Պարբերական որևէ կառուցվածքային գործոն, որն անուղղակիորեն և միանշանակորեն ազդում է կանանց քաղաքական մասնակցության վրա, առայժմ չի գտնվել: Ավելին, հաճախ դա դրսևորվում է տարբեր գործոնների համակցությամբ: Որոշ երկրներում որպես կանանց քաղաքական մասնակցության վրա ազդող հիմնական գործոն նշվում է կանանց կրթությունը, այլ երկրներում՝ տնտեսական կապիտալի առկայությունը: Հետազոտող Ան Ֆիլիպսը նույնիսկ նշում է, որ քաղաքական ոլորտը կանանց ներգրավվածության տեսանկյունից կարելի է բնութագրել որպես «համեմատաբար ինքնավար»¹³: Իսկ Մերլի Գրինդլը գտնում է, որ հատկապես զարգացող և աղքատ երկրներում կանանց քաղաքական մասնակցության հարցը քննարկելիս պետք է զերծ մնալ պարզունակ դատողություններից և եզրահանգումներից, քանի որ այն, ինչն առկա է սոցիալական մի համատեքստում, կարող է ընդհանրապես բացակայել այլ դեպքերում¹⁴:

Կանանց քաղաքական մասնակցության վրա ավելի շատ ազդում են նաև մշակութային փոփոխականները, կանանց առաջնորդության և իշխանության մասին սոցիալական պատկերացումները:

Տնտեսական առաջխաղացմանը և քաղաքական մասնակցությանը վերաբերող գրականության մեջ մեծ տեղ է տրվում սոցիալական կապիտալին և վստահությանը՝ որպես թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական մասնակցության գրավական:

Առանձին հետազոտողների կարծիքով՝ տնտեսական առաջխաղացումը առավել արդյունավետ է ազդում քաղաքական մասնակցության վրա այն դեպքում, երբ տվյալ հասարակությունում բարձր է ինստիտուցիոնալ և միջանձնային վստահության աստիճանը: Ոմանք էլ գտնում են, որ հենց սոցիալական կապիտալն ու ինստիտուցիոնալ վստահությունն են դառնում քաղաքական մասնակցության հնարավոր որոշիչ գործոնները:

Հայաստանում ՏԻՄ ընտրություններում կանանց մասնակցության¹⁵ վերաբերյալ հետազոտության արդյունքները փաստում են, որ նրանց քաղաքական մասնակցությունը խոչընդոտող գործոններից են կարծրատիպերը և տնտեսական վիճակը: Հետաքրքիր է, որ առավելապես շեշտադրվում են ոչ թե կարծրատիպերը, որոնք համայնքի կին դե-

¹³ **Goetz A. M.** (2003) Women's education and political participation, Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2003/4 Gender and Education for All: The Leap to Equality, UNESCO, <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001467/146770e.pdf>

¹⁴ Տե՛ս **Eyben R., Kabeer N., Cornwall A.** (2008) Conceptualising empowerment and the implications for pro poor growth A paper for the DAC Poverty Network, Institute of Development Studies, September, <http://www.gsdrc.org/docs/open/se8.pdf>

¹⁵ Տե՛ս **Հ. Շափաղայան, Լ. Պողոսյան**, ՏԻՄ ընտրություններում կանանց քաղաքական մասնակցությունը. խնդիրներ և հեռանկարներ, Գենդերային հետազոտությունների և առաջնորդության ԵՊՀ կենտրոն, 2014, http://ysu.am/files/Hasmik_Shapaghatyan_Final_Report_ARM.pdf

կավարները հիմնականում համարում են հաղթահարելի, այլ գյուղերի տնտեսական վատ վիճակը: Նման տեսակետի են հանգել նաև այն փորձագետները, որոնք կանանց քաղաքական մասնակցության հարցում բացասական վերաբերմունքը դիտում են որպես ստեղծված կարծրատիպերով պայմանավորված գործոն, սակայն միևնույն ժամանակ այն որակում են հաղթահարելի՝ համակարգված միջոցառումներ կազմակերպելու դեպքում:

Նույն հետազոտության համաձայն՝ քսան համայնքներում կանանց քաղաքական մասնակցության խնդիրներն ուսումնասիրելու արդյունքում քաղաքական մասնակցության որոշումը խոչընդոտող պատճառները կարելի է պայմանականորեն խմբավորել երկու գործոնների.

- անմիջական ազդեցության գործոններ. սեռով պայմանավորված խտրականության դրսևորումներ,
- միջնորդավորված ազդեցության գործոններ. ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական պատճառներ:

Հետազոտողներ Լա Դու Լեյքը և Հակֆելդը, ուսումնասիրելով, թե ինչպես է ձևավորվում և վերարտադրվում սոցիալական կապիտալի այն ձևը, որը նպաստում է անհատի քաղաքական մասնակցությանը, առանձնացնում են երեք հիմնական գործոններ՝ համապատասխան սոցիալական ցանցերի չափը, այդ ցանցերի ներսում քաղաքական փորձառության աստիճանը և քաղաքական հաղորդակցությունների հաճախականությունը: Նրանց կարծիքով, այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են անհատական եկամուտը, զբաղվածության կարգավիճակը, տարիքը, անդամակցությունը տարբեր կազմակերպություններին, ինչպես նաև ռասան, նույնպես անուղղակիորեն ազդում են անհատի քաղաքականապես հարմար (ռելևանտ) սոցիալական կապիտալի մակարդակի վրա: Հետաքրքրական է, որ այս երեք գործոնների վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունենում է կրթությունը:

Անդրադառնալով սոցիալական կապիտալի, տնտեսական առաջ-խաղացման և քաղաքական մասնակցության կապին՝ Պատրիս Հովարդը, հիմնվելով Սենեգալում իր անցկացրած հետազոտությունների վրա, նշում է, որ միկրոֆինանսավորման ծրագրերը հաջողությամբ են ավարտվում միայն այն դեպքերում, երբ հանգեցնում են անհատի սոցիալական ցանցերի քանակի մեծացմանը, այդ ցանցերում քաղաքական փորձագետների և ըստ այդմ՝ քաղաքական քննարկումների ավելացմանը: Հեղինակի հետազոտությունը վկայում է նաև այն մասին, որ միկրոֆինանսավորում ստացող շահառուներից քաղաքականապես գործունե են դառնում նրանք, ովքեր հաջող են օգտագործում իրենց վարկերը¹⁶:

Լա Դու Լեյքը և Հայֆելդը առանձնացնում են չորս գործոններ, որոնց առկայության դեպքում վարկ ստացողները ներգրավման ոլոր-

¹⁶ Տե՛ս **P. Z. Howard.** (2012) Evaluating the Political Impact of Microfinance: Evidence from Senegal, Social Science Research Network:

տում հաջողություններ կգրանցեն համայնքում որոշումներ կայացնելիս: Այդ գործոններն են՝

- տվյալ ցանցում քաղաքականության մասին խոսելու հարմարավետության զգացումը,
- ցանցի ներսում քաղաքական որոշակի փորձառության առկայությունը,
- միջանձնային և խմբային բավարար վստահությունը՝ անկեղծորեն քաղաքական հայացքներ փոխանակելու համար,
- քաղաքական հարցերի շուրջ համաձայնության գալու մեխանիզմների առկայությունը¹⁷:

Նման արդյունքներ են գրանցվել նաև Հարավային Ասիայի երկրներում իրականացված՝ կանանց հզորացմանն ուղղված ծրագրերում: Հզորացումը դրսևորվել է ինչպես կանանց ինքնագիտակցմամբ և ինքնաընկալմամբ, գենդերային դերերի և սոցիալական նորմերի վերաիմաստավորմամբ, այնպես էլ կոլեկտիվ շահերի և խնդիրների գիտակցմամբ:

Այսպես՝ այն դեպքերում, երբ տնտեսական աջակցությանը միտված ծրագրերը իրականացվել են կանանց ինքնօգնության մեթոդի կիրառմամբ, արձանագրվել են բազմաթիվ հաջողություններ: Օրինակ՝ ավելացել է այն կանանց տոկոսը, ովքեր դարձել են վարկավորման ծրագրերի շահառուներ (ուսումնասիրված համայնքներում բնակիչները մինչ այդ գերադասում էին ռիսկային գործարքներ կատարել այդ թվում՝ նաև վաշխառուներից բարձր տոկոսներով գումարներ պարտք վերցնել)¹⁸: Այսպիսով՝ տնտեսական զարգացմանն ուղղված ինքնօգնության խմբերին կանանց մասնակցությունը, ըստ էության, նվազեցնում է նաև ամբողջ տնային տնտեսության ներգրավվածությունը ռիսկային գործարքներում:

Ինքնօգնության խմբերի դրական ձեռքբերումներից մեկն էլ այն է, որ կանայք հնարավորություն են ստանում վերահսկելու իրենց աշխատանքի արդյունքները և ձեռք են բերում առաջնորդի դիրքեր իրենց համայնքներում և նույնիսկ վերահսկողություն՝ վերարտադրողականության և մարմնի իրավունքի տեսանկյունից¹⁹: Հարկ է նշել նաև, որ ինքնօգնության մեթոդով տնտեսական խթանումը տարբեր կերպ է ազդել կանանց սոցիալ-ժողովրդագրական տարբեր խմբերի վրա, մասնավորապես, **կանանց կողմից ղեկավարվող տնային տնտեսությունների վրա և 45 տարեկանից բարձր կանանց շրջանում:**

Տարբեր երկրներում կանանց միկրովարկավորման ծրագրերի փորձը վկայում է նաև, որ ֆինանսներ տրամադրելուն զուգահեռ ան-

¹⁷ St´u S. Galab and N. Chandrasekhara Rao. (2003) Women's Self-Help Groups, Poverty Alleviation and Empowerment, Economic and Political Weekly, Vol. 38, № 12/13:

¹⁸ St´u նույն տեղը:

¹⁹ St´u նույն տեղը:

պայման պետք է իրականացվեն կյանքի և ժամանակի պլանավորման հմտությունների, կոլեկտիվ շահի վերաբաշխման, շուկայաբանության (մարքեթինգի), առաջնորդության և սոցիալական այլ հմտությունների զարգացմանն ուղղված դասընթացներ, այլապես ծրագրերը չեն հասնի իրենց նպատակին:

Հաշվի առնելով, մի կողմից, Հայաստանի բնակչության, հատկապես գյուղական համայնքներում առկա աղքատության բարձր մակարդակը, իսկ մյուս կողմից՝ կանանց տնտեսական և քաղաքական զարգացմանը միտված միջազգային փորձը՝ քաղաքականության առաջնայնությունները տեսնում ենք հետևյալ դեպքերում:

1. Համայնքներում կանանց շրջանում տնտեսական և քաղաքական առաջնորդության հմտությունների, տնտեսական և քաղաքական ոլորտներում մրցունակ լինելու համար անհրաժեշտ կարողությունների զարգացում: Քանի որ գյուղական համայնքներում կանայք հիմնականում չունեն նյութական ակտիվներ, մարդկային կապիտալը փոքր է և կյանքի մեծ մասը զբաղված են տնային տնտեսության աշխատանքներով, ուստի նրանց ժողովրդագրական ցածր ներուժ ունեցողների շարքում հայտնվելու հավանականությունը և ռիսկերն առավել մեծ են: Հետևաբար, կանանց տնտեսական և քաղաքական հզորացումը անխուսափելիորեն շաղկապված է նրանց կրթական կապիտալի զարգացմանը: Այս համատեքստում կրթական կապիտալ ասելով հասկանում ենք տնտեսական և քաղաքական գիտելիքների և համապատասխան հմտությունների զարգացածություն: Բացի կրթական կապիտալից՝ որպես քաղաքականության առաջնայնության գրավական՝ կարևոր են կանանց անձնային աճին և գործունեության արդյունավետության զարգացմանն ուղղված դասընթացները: Այս առաջնայնության կարևորությունը հաստատվում է նաև վերջին տարիներին աղքատ բնակչության քաղաքական մասնակցության վերաբերյալ իրականացված հետազոտություններում: Տնտեսական կապիտալի և քաղաքական մասնակցության միջև կապը հաստատող հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այն մարդիկ, որոնք իրենց առօրյա գործունեությունը գնահատում են արդյունավետ, ավելի հակված են մասնակցելու քաղաքական գործընթացներին²⁰:

2. Կրթական կապիտալի ավելացումը կարող է իրականացվել ֆորմալ (բարձրագույն կրթական հաստատություններում մասնագիտական դասընթացներով՝ հանրային կառավարում, կանանց առաջնորդություն և այլն) և ոչ ֆորմալ (առաջնորդական հմտություններ զարգացնելու անվճար դասընթացներ, փոխանակման ծրագրեր, ֆորումներ և այլ միջոցառումներ կազմակերպելու միջոցով) մակարդակներում:

3. Կանանց շրջանում սոցիալական կապիտալի և ինքնօգնության

²⁰ See **Patrice Z. Howard** (2012) Evaluating the Political Impact of Microfinance: Evidence from Senegal. Columbia University, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2021542

խմբերի ձևավորում և զարգացում: Այս մեթոդը բազմաթիվ հաջողություններ է գրանցել աշխարհի տարբեր երկրներում կանանց հզորացմանն ուղղված ծրագրերում: Բազմիցս հաստատվել է, որ թե՛ աղքատության հաղթահարման, թե՛ տնտեսական զարգացման ամենաազդեցիկ խոչընդոտներից է սոցիալական կապիտալի և վստահության բացակայությունը: Այնուամենայնիվ, միջանձնային և համայնքային վստահությանն ուղղված միջոցառումները գործնականում հեշտ չէ իրականացնել:

4. Գենդերային զգայուն բյուջետավորման ներդրում: Հատկապես տեղական ինքնակառավարման ոլորտում կանանց քաղաքական հզորացման առումով գենդերային զգայուն բյուջեները առավելագույնս կարող են նպաստել սոցիալական մի շարք հիմնախնդիրների լուծման ընթացքում կանանց և տղամարդկանց հավասար մասնակցության ապահովմանը: Գենդերային զգայուն բյուջետավորումը՝ որպես գենդերային հիմնախնդիրների լուծման համալիր մոտեցման (գենդերային մեյնսթրիմինգի) կարևորագույն գործիքներից մեկը, ոչ միայն խթանում է կանանց հզորացումը գլոբալ և տեղական մակարդակներում, այլ նաև հնարավորություններ է ստեղծում հիմնախնդիրները կրողներին (թե՛ կանանց, թե՛ տղամարդկանց) ակտիվորեն ներգրավելու դրանց հաղթահարմանն ուղղված որոշումներ կայացնելու քննարկումներին և լուծելու գործընթացներին:

5. Քաղաքականության մեջ կնոջ կերպարի վերաձևակերպում և վերաինաստավորում, ինչն ուղղակի կապ ունի **տնտեսապես բարեկեցիկ կնոջ կերպարի վերաձևակերպման** հետ: Այս երկու գործոններն էլ հիմնվում են մշակութային այնպիսի կարծրատիպերով պայմանավորված դիրքորոշումների վրա, որոնցով կնոջ տնտեսական և քաղաքական ակտիվ գործունեությունը ուղղակիորեն հիմնվում է նրանց «բարոյական հատկանիշների և կերպարի» վրա: Այս հարցի լուծումը մեծապես կախված է թե՛ քաղաքականության և տնտեսական ակտիվ գործունեության մեջ կանանց սեփական կարծրատիպային դիրքորոշումների և ընկալումների փոփոխությունից, թե՛ զանգվածային լրատվամիջոցներով պատշաճ նյութերի պատրաստման և տարածման ձևերից:

6. Դրական կերպարի ստեղծման և կարծրատիպերի հաղթահարման առումով կարևոր է հաշվի առնել **PR մասնագետների ներգրավումը** ընտրությունների ընթացքին և ինքնաներկայացման հմտությունների զարգացմանն ուղղված վերապատրաստումներ կազմակերպելու և իրականացնելու գործընթացներին: Այդ մասնագետների հետ աշխատանքը մինչև առաջադրումը, ինչպես նաև ամբողջ ընտրական գործընթացի ժամանակ կարող է ոչ միայն խթանել կին քաղաքական գործիչների շրջանում ինքնահարգանքի և սեփական արժանիքների գիտակցումն ու ընդունումը, այլ նաև մեծապես զարգացնել առաջնորդական հմտություններ մյուս կանանց և երիտասարդ սերունդների շրջանում:

7. **Քվոտավորման համակարգի գենդերային վերլուծության և մոնիթորինգի իրականացում**՝ հաշվի առնելով ընտրական օրենսգրքում քվոտայի վերաբերյալ փոփոխությունների մասին քննարկումները և դրանց նկատմամբ դրական արձագանքը՝ տեղական հասարակական և պետական, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների շրջանում: Այս իմաստով կարևոր են դառնում ոչ միայն ընտրություններում կանանց գիտելիքների և պատրաստակամության խթանումը, այլև պետական մեխանիզմների փոփոխությունը: Մասնավորապես ընտրություններին որպես թեկնածու առաջադրվելու համար վճարվող գումարների նվազեցումը դրական ազդակ կարող է դառնալ քաղաքականության մեջ կանանց ներգրավվելու նպատակի և ցանկության համար:

8. Ոլորտային դրական փոփոխությունների և զարգացումների հասնելու տեսանկյունից Հայաստանում հատկապես մեծանում և ավելի կարևորվում է «Գենդերային թեմատիկ խմբի գործունեությունը» մի կողմից որոշումների կայացման ու դրանց ներկայացման առումով, ինչը նաև նպաստում է անդամ կազմակերպությունների և կառույցների ձայնը լսելի դարձնելուն, մյուս կողմից՝ ոլորտում գործող կազմակերպությունների միջև **համերաշխության, առողջ մրցակցության և համատեղ նպատակի ներքո** գործունեություն ծավալելուն: Այստեղ նաև պետք է մշակվեն «Ընդդեմ գենդերային բռնության ազգային ռազմավարական ծրագրի» քաղաքական մասնակցությանը վերաբերող համապատասխան պետական մեխանիզմները՝ հատկապես կանանց կրթական, տնտեսական և քաղաքական կապիտալի միջև կապը առավելագույնս արտացոլելու առումով:

9. **Միկրոֆինանսավորման ծրագրերի խթանում**՝ հատկապես կանանց նախաձեռնությունների ֆինանսավորման և առաջխաղացման նպատակով: Այս իմաստով կարևոր են ոչ միայն բիզնես ծրագրերի խթանումը և աջակցությունը զուտ տնտեսական բարեկեցությունն ապահովող նախաձեռնություններին, այլև դոնոր կազմակերպությունների կողմից այն ծրագրերի ֆինանսավորումը, որոնք, տնտեսական կապիտալի հզորացման հետ մեկտեղ, պարունակում են սոցիալական, տնտեսական և/կամ քաղաքական հարցերի լուծման համար անհրաժեշտ մեխանիզմներ (օրինակ՝ համայնքներում ճանապարհաշինության, դպրոցական, վերարտադրողական առողջությանն ուղղված ծրագրեր և նմանատիպ այլ առաջարկներ, որոնք պլանավորվում և իրականացվում են կանանց կողմից):

10. **Կանանց տնտեսական և քաղաքական կապիտալների միջև կապի ուսումնասիրություններ ակադեմիական մակարդակում և հետազոտական ոլորտում**: Այս իմաստով որպես ակտիվ գործակալներ կարող են հանդես գալ կրթական հաստատությունները և գիտահետազոտական կենտրոնները, որոնց ուսումնասիրությունների հիման վրա կարող է իրականացվել ոլորտի հայաստանյան իրականության վերլուծություն:

11. Անհրաժեշտ է նաև բազմակողմանի ուսումնասիրություն կատարել հայաստանյան աշխատաշուկայում կանանց և տղամարդկանց աշխատանքների նախընտրության պատճառների, աշխատանքի ընդունելու գործընթացի, գործատուի նախընտրությունների, ինչպես նաև աշխատանքային առաջընթացի գենդերային տարբերությունների վերաբերյալ:

12. Իրականացնել կանանց հզորացման գնահատմանն ուղղված մեթոդաբանության (empowerment evaluation methodology) տեղայնացումը հայաստանյան իրականության մեջ: Հզորացման գնահատումները հայեցակարգերի, տեխնիկաների և հետազոտական այն գործիքների համակցությունն է, որոնք ուղղված են չափելու անհատի կամ խմբի ինքնաարդյունավետության և ինքնորոշման մակարդակը: Տվյալ համատեքստում այս մեթոդի կիրառումը կաջակցի կանանց տնտեսական և քաղաքական մասնակցության ու հզորացման արդյունավետության բազմակողմանի գնահատման գործընթացին:

Բանալի բառեր – տնտեսական զարգացում, սոցիալական կապիտալ, քաղաքական մասնակցություն, տեղական ինքնակառավարում, կանանց ներգրավում

ГОАР ШАХНАЗАРЯН, СИРАН ОГАНЕСЯН – Приоритеты вовлечения женщин в политику на уровне местного самоуправления. – Несмотря на то, что женщины составляют более половины населения планеты, они по-прежнему недостаточно представлены в политических процессах. Это обусловлено множеством структурных, функциональных и социально-психологических факторов, которые варьируются в различных культурах и странах. Тем не менее, политологи феминистской направленности видят основную причину в сущности политики и либеральной демократии. Вот почему важно проанализировать ситуацию и найти взаимосвязь между экономической деятельностью и участием женщин в политической жизни.

Ключевые слова: экономический прогресс, социальный капитал, участие в политической жизни, местное самоуправление, вовлечение женщин в политику

GOHAR SHAHNAZARYAN, SIRAN HOVHANNISYAN – Priorities of the Policy of Women's Political Involvement in Local Self-Governance. – Despite being more than half of world population women still have a very modest role in political processes. This phenomenon is conditioned by a variety of structural, functional and social-psychological factors which vary in different cultures and countries. Yet, according to feminist political scientists, the main problem underlies in the essence of politics and liberal democracy. For that reason, it is more than important to analyze and find the roots of connections between economic activity and political participation of women.

Key words: *economic progress, social capital, political participation, local self-governance, women's involvement in politics*